

Шевченко О.І.

Лекція «Полімодальність інформаційного потоку і переклад»

Вивчення полімодальних компонентів інформації у рамках інтегративного підходу на засадах антропоцентризму, когнітивістики, етнолінгвістики обумовлено нагальною потребою дослідження перекладознавчих аспектів комунікації з опорою на сучасні здобутки психології, лінгвістики, соціолінгвістики, антропології, філософії, логіки. Такий симбіоз епістемологічних принципів виправданий потребою комплексного та багатовекторного дослідження складного феномена – процесу транскодування. Термін «полімодальність» у перекладознавстві передбачає врахування інформації, здобутої різними органами відчуття. Полімодальність як поняття є дотичним до паралінгвістики – науки, що досліджує невербальне (жестове, мімічне, інтонаційне) супроводження.

Невербальному супроводу людського спілкування відводили надзвичайну роль ще за сивої давнини. Однак початком цілеспрямованого системного вивчення невербального комунікативно-релевантного поведінки людини стали праці Ч.Дарвіна, в яких він стверджував, що жестові та мімічні елементи додають ясності та щирості висловлюванню, збільшують його ефективність.

Використання невербальних компонентів комунікації (далі НК) у людській мові вважається одним з найдавніших способів спілкування. Висловлюються припущення, що невербальна комунікація хронологічно передувала і мала пріоритет перед вербальною. Одним з доказів на користь цієї гіпотези є інтернаціональний характер багатьох НК.

Приналежність НК до мовознавства відзначав Е.Д. Поліванов, розглядаючи галузь вивчення зазначених явищ як самостійний розділ лінгвістики. Ш.Баллі вважав вживання невербальних компонентів у мові нормативним фактором. Сама система мови визначає участь НК у формуванні висловлювання і це обумовлює неодмінне врахування невербального супроводу при аналізі значення і перекладі вербально вираженого висловлювання, без цього адекватне сприйняття змісту вербального висловлювання неможливе. Тим більше, що деякі риси жестикуляції

та міміки є генетичними ознаками людини, і є характерними для усього біологічного виду.

Невербальному супроводженню властиве органічне проникнення в структуру комунікативної діяльності, НК характеризуються тісним зв'язком з комунікативною ситуацією. Невербальні компоненти здатні реалізувати такі змісти, які вербально актуалізувати може виявитися недоцільним, виходячи з етикетних міркувань, комунікативної ситуації, чи згідно з правилами мовної економії.

Невербальні компоненти також розглядають у взаємодії один з одним, лінгвістичним контекстом, комунікативною ситуацією й іншими комунікативно релевантними факторами. Комплексне дослідження полімодальних компонентів у їх взаємозв'язку обумовлене закономірностями їхнього функціонування у реальному комунікативному процесі, їхнім функціональним взаємопроникненням і взаємовпливом.

У корпус досліджуваних невербальних явищ, які мають мовленнєву і, відповідно, антропологічну релевантність, включають зазвичай "такі невербальні (паралінгвістичні) компоненти знакового продукту, що або свідомо вводяться "трансмисором" у комунікацію, або свідомо сприймаються реципієнтом" [3].

Полімодальність ще не знайшла однозначного вирішення у сучасному мовознавстві. Однією з таких проблем, що значно ускладнюють дослідження є визначення меж об'єкта дослідження, як, утім, і самого поняття "паралінгвістика" і «полімодальність». У наш час поняття "паралінгвістика" значно доповнене і розширене, але не позбавлене розпливчастості і двозначності. Дотепер між мовознавцями не досягнута згода щодо межі, яка розділяє невербальні лінгвістично релевантні компоненти і явища, які супроводжують процес спілкування, але які не можуть бути віднесені ні до мовознавства, ні до мови. Наприклад, якщо просодію, кінесику, міміку (комунікативно значиме використання в процесі спілкування інтонації, голосу, жестових та мімічних компонентів), проксемику (комунікативне використання простору), такесику (комунікативне використання доторкань) включають в коло паралінгвістичних

явищ відносно одностайно, то не всі з розумінням ставляться до спроб включити в сферу вивчення паралінгвістики такі фактори, як одяг (зокрема етнічно релевантний національний одяг), зачіску, так звані "артефакти" (наприклад, супутні комунікації предмети – олівець або сигарету у руці та інші), косметику, запах парфумів.

Розуміння паралінгвістики як науки, яка вивчає "явища, що супроводжують мовне спілкування людей і несуть при цьому інформацію, що витлумачується певним чином (тембр голосу, інтонація, кашель, жести, манера говорити і т.д.)" демонструє недостатньо чітку визначеність об'єкта дослідження паралінгвістики. Існує також підхід з більш чітким визначенням її меж, відповідно до якого в область вивчення паралінгвістики включаються тільки елементи невербальної поведінки людини, що заповнюють лакуни вербальної комунікації. Ними можуть бути не тільки рухи тіла і звукові характеристики мови (фонація), але й ті динамічні і статичні маркери, що залучені до формування конкретного мовленнєвого акта і являють собою інформативні утворення різної природи і функцій. Серед кінесичних елементів насамперед рухи руки є найважливішим невербальним компонентом комунікативного процесу. Їх розглядають як своєрідну підсистему мовної комунікації. Вони поряд з інтонаційними і мімічними компонентами є дуже ефективними у виявленні міжособистісних стосунків..

Деякі НК передають інформацію універсального етнолінгвістичного та лінгвокультурного плану. Вони можуть відігравати важливу роль у спілкуванні взагалі і бути не прив'язаними до окремого мовленнєвого акту. Мова йде про "універсальні, етнолінгвістичні і ідіолектні компоненти", які "не тільки доповнюють зміст вербального повідомлення, але і є джерелом інформації про мовця (або автора написаного тексту), про його соціальні і вікові риси, належність до певної статі, риси характеру та ін.". Зазначений інтегративний підхід адекватно віддзеркалює суть і проблематику паралінгвістики і полімодальності під новим кутом зору. Він підпадає під сучасну когнітивну і антропоцентричну наукову парадигму у перекладознавстві.

Міждисциплінарний синтез триває, спричиняючи виокремлення, наприклад, у межах етнолінгвістики цілої низки відгалужень: етнопсихолінгвістики, етносемантики, етнофразеології. Лінгвокультурологія – це ще одна новітня галузь етнолінгвістики. Завдання цієї наукової дисципліни включають вивчення й опис взаємин мови і культури, мови й етносу, мови і народного менталітету. Виходячи з цих положень, антропоцентричне тлумачення людського досвіду, набутого за допомогою різних органів відчуття, дозволяє розглянути у перекладознавстві ті найменш досліджені аспекти невербального супроводження людського спілкування (зокрема – полімодально отриману інформацію), які не могли бути систематизовані в рамках вузького традиційного підходу. Сучасна паралінгвістика орієнтована, зокрема, на вивчення універсальних і етнічних аспектів полікодовості повідомлення, серед яких етнічні кінеми є безпосереднім відображенням національного і етнокультурного надбання мовної особистості. Етнокультурні розбіжності функціонування НК можуть стати суттєвою перешкодою на шляху до забезпечення якісного професійного перекладу.

Сучасні дослідження виявили важливість усвідомленого і цілеспрямованого врахування полімодального потоку інформації як складових комунікативної компетенції мовної особистості. До сукупності елементів невербального рівня, що визначають комунікативну компетенцію, відносять вокальні характеристики, вдалу паузацію, впевнені рухи рук, голови (кінеми), вдале використання допоміжних кінем сегментації усного тексту, поставу мовця під час говоріння; активний контакт очей з аудиторією, відкриту посмішку як сигнал про психологічне сприйняття співрозмовника, його ідей або вдале встановлення контакту з аудиторією, активну проксеміку.

Врахування полімодальних складників потоку інформації невербальних компонентів пов'язане з проблемою емоційної експресії. Одними з основних функцій невербальних компонентів визнають емотивну та експресивну функції. У вигляді мімічних, кінесичних, фонаційних і інших комунікативно значущих невербальних компонентів емоції залучаються до комунікативного акту і мають

свою лінгвістичну специфіку. Оскільки емоції супроводжують "практично будь-які прояви життєдіяльності організму", можна зробити закономірний висновок про те, що будь-яка комунікативна дія, будь-який мовленнєвий акт є до певної міри емоційним. Емоційність виявляється насамперед у невербальних компонентах. У зв'язку з цим неправомірно виключати із сукупності НК так звані "емоційні жести" і інші невербальні спонтанні прояви емоцій. Спонтанні емоційні НК не можна ігнорувати оскільки емоційність і мотивація висловлення функціонально взаємозумовлені: емоційні стани впливають як на виникнення комунікативних настанов, "так і на структурно-семантичну організацію висловлювань, що реалізують ці настанови в комунікативному акті". Саме емоційні елементи в мові змушують мовця вишукувати більш динамічні, яскраві і ефективні способи вираження. Емоційність є показником зацікавленості у позитивному результаті спілкування. Крім того, існує значно більше можливостей виявити своє ставлення манерою висловлювання, ніж за допомогою слів. Експериментально підтверджено, що в процесі вираження ставлення мовця до змісту висловлювання або до співрозмовника співвідношення НК і вербальних компонентів дорівнювало приблизно 5 : 1, а при розбіжності значення НК і вербального компонента, чи при їх протилежному значенні, вербальні компоненти ігнорувалися.

Серед підходів до вивчення НК можна виділити концепцію, що відбиває прагнення певної групи вчених структурувати усю систему НК і розглянути їх комплексне функціонування відповідно до вимог як синтаксису, так і морфології. Пояснюють це тим, що взаємодія між вербальною, кінесичною, мімічною, фонаційною структурами відбувається також на рівні морфології. Існування зазначеного підходу обумовлене ще і відомими труднощами адекватного сприйняття значення НК при розгляді їх поза структурним контекстом, поза морфолого-синтаксичною системою мови.

Для більш точного встановлення значення НК, навіть у випадку вилучення з певних ситуативних умов, виділяють комунікативний і інфракомунікативний рівні дослідження. Під інфракомунікативним рівнем дослідження мають на увазі

розгляд компонентів певного каналу (кінесичного, мімічного, інтонаційного) з метою вивчення структури даного коду, уникаючи інтерференції інших кодів. Комунікація, у розумінні Бедвистелла, - є структура, що складається з взаємозалежних і інфракомунікативних структур: звукового, жестового і інші комунікативних кодів. Разом з тим, комунікація є більш складним явищем, ніж проста сума кодів. Деякі вчені зазначають, що НК у процесі комунікації мають властивість включатися в невербальні структурно і змістовно організовані комбінації. Є спроби вивести правила комбінаторики і послідовності вживання НК у ритуалах вітання, прощання і інших типізованих ситуаціях, що складаються з декількох елементів, які використовують у стандартній послідовності. З точки зору антропоцентричного підходу зазначений феномен пов'язаний зі стереотипізацією мовленнєвої поведінки мовної особистості. Якщо проаналізувати порівняно завершений процес комунікації, то виявиться обумовлена правилами і конвенціями людського спілкування певна повторюваність, циклічність, структурність і упорядкованість НК. Маючи на увазі очевидну доцільність інфракомунікативних досліджень, і незважаючи на значимість і комунікативну ефективність НК, не слід забувати, що вони, будучи самостійними структурно організованими системами, є лише "підлеглими, вторинними системами.... вони за своєю функцією лише примикають до мови, використовуються мовою і декодуються за допомогою мови".

Виділяють три основні функції полімодально переданої інформації: 1) накладення певних обмежень на добір комунікативних засобів; 2) регулювання ходу комунікативного процесу (визначення послідовності включення комунікантів у процес спілкування, здійснення зворотного зв'язку); 3) реалізація комунікативного змісту (іноді більш ефективно, ніж вербально). Напевне, остання функція НК є найближчою до царини антропоцентричних досліджень, які зосереджені на лінгвістично релевантних і важливих у перекладознавстві глибинах людських уподобань та комунікативних настанов.

Для адекватного сприйняття усіх змістовних аспектів повідомлення особливої уваги під час спілкування потребує аналіз так званих «ситуаційних кінем»:

зовнішніх ознак співрозмовника, загальної манери поводження, які є ідентифікаторами його соціальної, етнічної, професійної належності, його культурного, освітнього рівня, або навіть релігійних і політичних уподобань. Особливості невербальної поведінки зумовлені соціальною приналежністю учасників спілкування, їх гендерними характеристиками, віком, ступенем знайомства зі співрозмовником, освітою, вихованням, політичними та релігійними уподобаннями та іншими чинниками антропоцентричного ґатунку.

Комунікативну діяльність людини характеризують комунікативний, інтерактивний і перцептивний аспекти, що і визначає підхід до вивчення невербальних компонентів комунікації з позицій адресанта, адресата і, в окремих випадках, з позиції слухача, або спостерігача. На адресата спрямований потік мовного впливу. У реальному процесі спілкування постійно здійснюється оцінка ефективності мовного впливу на підставі аналізу полі модальних сигналів, які супроводжують вербальну реакцію адресата - це один з каналів зворотного зв'язку.

Зміст повідомлення в уявленні адресанта відрізняється від змісту, який сприймається адресатом внаслідок впливу безлічі об'єктивних і суб'єктивних факторів на процес комунікації. У зв'язку з цим залежно від індивідуальних особливостей антропоцентрів розрізняють два аспекти інформації, що реалізується у повідомленні: 1) інформація з погляду адресанта; 2) інформація з погляду адресата.

Надзвичайно важливою для мовної особистості є здатність адекватно і досить тонко тлумачити невербальну інформацію в її сукупності, у взаємодії всіх невербальних комунікативних каналів. Невміння, небажання, чи фізична нездатність сприймати інформацію, що передається невербально, ставлять комуніканта в дуже не вигідне становище [44, с. 240]. Він є позбавлений значної частини суттєвої інформації. Ігнорування невербального каналу може зробити сприйняття повідомлення неадекватним.

Результати досліджень НК говорять про необхідність і доцільність включення в царину паралінгвістики не тільки тих знаків невербальної поведінки людини, що

свідомо використовуються, але і тих, що свідомо сприймаються [3, с. 6, 25; 78, с. 70; 79, с. 257]. Відповідно до зазначеного розуміння НК підрозділяються на свідомі (утворені свідомо і цілеспрямовано) і спонтанні [78, с. 70, 75]. До свідомих НК відносять кінесичні, мімічні, фонаційні елементи, які мовець свідомо включає у процес комунікації для реалізації певного комунікативного завдання (жести-привітання, кивки, рухи головою на знак згоди/заперечення, посмішки). До спонтанних НК відносять зовнішні прояви емоційного стану, які не піддаються контролю з боку учасників комунікації, і які об'єктивно виявляють ставлення до теми розмови, до співрозмовника, до ситуації.

Варто визнати правомірним включення в об'єкт антропоцентричного дослідження особливих компонентів невербальної поведінки людини, що надзвичайно швидкоплинні, але які, проте, піддаються аналізу в процесі сприйняття повідомлення. Це так звані "мікросміни" характеристик невербальної поведінки мовця (мімічних, кінесичних, фонаційних), які підсвідомо фіксуються адресатом.

Паралельне функціонування вербального і невербального комунікативних каналів багато в чому створює можливість адресату/читачу сприймати такі змісти повідомлення, що не були виражені експліцитно, тобто "читати між рядків".

Діяльність адресата в процесі сприйняття повідомлення визначається як виконання рецептивних комунікативних дій, на противагу продуктивним комунікативним діям, виконуваним адресантом. Рецептивні комунікативні дії адресата характеризуються певними комунікативними установками. Комунікативна установка сприйняття невербальної інформації охоплює наступні основні завдання: 1) зробити висновок про особистість співрозмовника;

2) з'ясувати ставлення співрозмовника до адресата повідомлення; 3) з'ясувати емоційний стан співрозмовника; 4) одержати невербальне підтвердження правдивості інформації, що повідомляється; 5) при здійсненні зворотнього зв'язку одержати підтвердження, що зміст повідомлення сприйнятий. В основному ці положення відповідають настанові адресата у реальній комунікації або

комунікативній настанові читача при ознайомленні з описом невербального поведіння мовної особистості.

Таким чином, зв'язок проблематики полімодальності комунікації з антропоцентричними аспектами перекладознавства детермінований функціональними, прагматичними, соціально-психологічними, етикетно-ритуальними, етнокультурними чинниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. - М.: Наука, 1980.
2. Колшанский Г.В. Паралингвистика.- М.: Наука, 1974.
3. Горелов И.Н. Соотношение невербального и вербального в коммуникативной деятельности // Исследование речевого мышления в психолингвистике. - М., 1985. -С. 116 - 150.
4. Горелов И.М. Авербальные "следы" в тексте // Виды и функции речевой деятельности. - М., 1977. - С. 35 - 44.
5. Argyle M. The Syntaxes of Bodily Communication // Linguistics. – 1973. – N 112.
6. Birdwhistell K.L. Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication. - Philadelphia: Univ. of Pensilvania Press, 1970. - 338 p.
7. Darwin C.R. The Expression of the Emotions in Man and Animals. - Chicago: The University of Chicago Press, 1965.